

HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI

ZNANSTVENI SKUPOVI
RAZREDA ZA FILOLOŠKE ZNANOSTI

Knjiga 2

Uredili

RUDOLF FILIPOVIĆ
BOŽIDAR FINKA
BRANKA TAFRA

ISSN 1330-089X

CODEN ZSRUE 8

RAZRED ZA FILOLOŠKE ZNANOSTI
HRVATSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI

RJEČNIK I DRUŠTVO

Zbornik radova
sa znanstvenog skupa o leksikografiji
i leksikologiji
održanog 11—13. X. 1989. u Zagrebu

Ovaj zbornik izlazi uz novčanu potporu Ministarstva znanosti Republike Hrvatske

ZAGREB, 1993.

Summary

THE STRUCTURE OF A COMPUTER LEXICON WITH MORPHEMIC ENTITIES: THE CASE OF SLOVENE

The paper discusses a lexicon system that enables the morphological analysis of inflectionally rich languages such as Slovene. Presented is the structure of our morpheme lexicons, their syntax and internal format, which enables implementation of efficient search procedures. Special emphasis is given to the mechanism of lexicon interconnection, as this is the part of the system that takes care of the paradigms and alternations of Slovene word forms. The last part of the paper sketches the way in which new words are input into the lexicon.

Željka FINK (Zagreb)

O JEDNOM TIPU FRAZEOLOŠKIH VARIJANTI (na materijalu hrvatskih ili srpskih i ruskih frazeologizama)

U prvom se dijelu rada definira frazeološka varijanta i navode osnovni tipovi varijanti. Tema drugog dijela su leksičke varijante kod kojih se izmjenjuju komponente ne-sinonimi. Na primjerima autorica pokušava dokazati da se i taj tip frazeologizama može smatrati varijantama.

Baveći se frazeologijom, mnogi su lingvisti posvetili pažnju problemu varijantnosti. No njihov se pristup toj frazeološkoj pojavnosti često bitno razlikuje. Tako, na primjer, neki znanstvenici smatraju varijantama i frazeologizme koji u svome sastavu nemaju niti jedne zajedničke komponente (Ivannikova, 1968; Telija, 1968), dopuštaju potpuno drugačiju strukturu frazeologizma, tj. razliku u konstrukciji (Avaliani, Rojzenzon, 1968; Gvozdarov, 1978 itd.), misle da frazeološke varijante mogu biti različito stilski obojene, te da im se konotativno značenje može donekle razlikovati (Bušuj, 1982; Molotkov, 1966; Sinjuk, 1976; Švarckopf, 1968 itd.), svrstavaju u varijantni niz i one frazeologizme koji imaju različitu rekciju (Molotkov, 1966; Telija, 1972) i tome slično. S druge pak strane, dio frazeologa znatno uže gleda na varijantnost isključujući sve dosad navedene mogućnosti, te navode da se kod varijanata smije mijenjati samo jedna komponenta (Čeremisina, 1968 itd.).

Po mom mišljenju, karakteristike varijanata kao mogućih pojavnih oblika frazeologizama su sljedeće:

1. značenje im mora biti identično tako da se one mogu međusobno zamjenjivati bez bilo kakva utjecaja na smisao rečenice ili konteksta,
2. moraju imati barem jednu zajedničku komponentu. Mislim da se ne bi smjela dopuštati mogućnost potpuno različitih komponenta jer su to, čini mi se, već sinonimi,
3. sintaktička konstrukcija im mora biti ili jednaka, ili tek neznatno izmijenjena,
4. rekcija im mora biti ista jer se u protivnom ne bi mogle uključivati u isti kontekst,
5. ne smiju se ni stilski, ni ekspresivno razlikovati; konotativno značenje im mora biti jednako.

Osnovni tipovi varijanti su: fonetski, morfološki, tvorbeni, sintaktički, kvantitativni, leksički.

Tema ovog referata su leksičke varijante, tj. opširnije ću govoriti o jednom njihovom obliku.

Leksičke se varijante dijele na sljedeće tipove:

1. frazeologizmi u kojima se izmjenjuju komponente sinonimi:

*boriti se do posljednje (zadnje) kapi [krvi]¹
braniti (štititi koga i sl.) sa dva gola dlana
выбивать/выбить [вышибать/вышибить] почву из-под ног кого, чьих, у
кого²
каждый [всякий] встречный*

2. frazeologizmi u čijem su sastavu komponente ne-sinonimi, a koje se dalje dijele na dvije podgrupe:

2.1. frazeologizmi u sastavu kojih su komponente objedinjene u semantičko polje ili neke tematske skupine:

*staviti komu bubu u uho (u glavu)
dati vatru nogama (petama, tabanima)
висеть [повиснуть, держаться] на волоске [на ниточке]
давать/дать голову [руку] на отсечение*

2.2. frazeologizmi u čijem sastavu variraju komponente ne-sinonimi koji se ne mogu uključiti u isto semantičko polje

*nemati [jedne, treće, četvrte daske, sve] daske [u glavi]
to zna i moja (ćogava) baba
от горшка два [три] вершка
стреляный [старый] воробей*

Podemo li sa stanovišta da je u pozadini većine frazeologizama slika, jasno je da se ti tipovi razlikuju upravo u odnosu na slikovnu podlogu. Naime, kod prvog tipa varijantna slika je potpuno jednaka, kod prve podgrupe drugog tipa ona je neznatno izmijenjena, tj. taj slikovni pomak ne utječe bitno na samu sliku jer se zadržava u okvirima istog semantičkog polja. Situacija se, međutim, mijenja kod druge podgrupe drugog tipa. Ovdje se slika manje ili više mijenja, a stupanj promjene ovisi o tome varira li komponenta koja je važnija ili manje važna za formiranje frazeološkog značenja. Naprimjer, varijante *гадать на бобах* i *гадать на кофейной гуще* pružaju dosta drugačiju sliku, dok variranje brojeva u paru *преко девет брда* i *преко седам брда* ne utječe bitno na slikovnu podlogu.

Lingvisti koji su obradivali problem frazeološke varijantnosti različito gledaju na navedene tipove. Neki (među njima Bušuj, 1982; Čeremisina, 1968; Gvozdev, 1978; Mokienko, 1980; Žukov, 1978) varijantama priznaju samo frazeologizme kod kojih se izmjenjuju sinonimi i komponente istog semantičkog polja, a druga grupa znanstvenika (Avaliani, Rojzenzon, 1968; A. Menac, 1979; Molotkov, 1966; Takiašvili, 1968; Telija, 1972) ovim dvama tipovima pribraja i treći, tj. onaj kod kojeg variraju komponente ne-sinonimi.

Zašto je sporan upravo ovaj posljednji tip? Radi se o tome da promjena slikovne podloge može uvjetovati i promjenu frazeološkog značenja. Međutim, pogrešno je mišljenje da dvije do određenog stupnja različite slike ne mogu voditi k istom frazeološkom značenju. Valja naime naglasiti da komponente ne-sinonimi koje ne pripadaju istom semantičkom polju samo na prvi pogled nemaju nikakvu dodirnu točku. Pogledamo li pažljivije nekoliko varijantnih nizova toga tipa, uvidjet ćemo da se te komponente

¹ Hrvatski ili srpski frazeologizmi i njihova značenja ispisivani su iz Matešićevog Frazeološkog rječnika.

² Ruski frazeologizmi ispisivani su iz Frazeološkog rječnika u redakciji Molotkova, Rječnika frazeoloških sinonima, Rječnika ruskog jezika AN SSSR i Rusko-hrvatsko ili srpskog frazeološkog rječnika u redakciji A. Menac.

te uvijek u nekom dijelu značenjski preklapaju. Kao ilustraciju navest ću nekoliko primjera hrvatskih ili srpskih i ruskih frazeologizama:

uhvatiti se na tuđu (drugu) banderu
značenje: promijeniti stav/stranku/državu

Komponenta *tuđu* naglašava pridržavanje ne za svoju »banderu«, već za onu koja pripada nekom drugom, a komponenta *drugu* isto tako potcrtava pridržavanje za »banderu« za koju se čovjek o kojem je riječ nije dosad držao, dakle, ne za svoju. Ovdje se komponente preklapaju u značenju: promjena koja nije uvijek u skladu sa stavovima dotične osobe, koja joj ne odgovara u potpunosti, koja joj je pomalo strana, ali je prihvaća zbog nekog interesa.

mokra (vesela, noćna) braća
značenje: drugovi u piću, pijanci, pijano društvo

Tri pridjevske komponente koje variraju daju punu sliku pijanog društva. Komponenta *mokra* ukazuje na piće, *vesela* na raspojasano raspoloženje izazvano konzumiranjem alkohola uz koje se obično veže smijeh i pjesma i, na kraju, *noćna* koja asocira na vrijeme kad se obično sastaju pijanci. Dakle, sva tri pridjeva izražavaju po jedan detalj vezan za pijančevanje.

bacati/baciti novac u vodu (kroz prozor)
značenje: uzalud/lakomisleno trošiti/potrošiti novac

Odbacivanje novca bilo u *vodu*, bilo *kroz prozor* znači da je to novac koji je izgubljen nepovrat, a s obzirom da za tako bačen novac ne možemo dobiti ništa zauzvrat, obje komponente ukazuju na uzaludno i nepotrebno traćenje novca.

drugi (onaj, zagrobni) svijet
značenje: zagrobni život

Komponenta *drugi* ukazuje na svijet (odnosno život) koji slijedi iza proživljenog zemaljskog, komponenta *onaj* predstavlja opreku prema ovom, našem, svijetu, a *treća, zagrobni*, naznaka je svijeta u koji se stiže nakon smrti. Dakle, sve komponente na svoj način potcrtavaju razliku između zemaljskog i »ne-zemaljskog« svijeta.

гадать на бобах [на кофейной гуще]
značenje: gatati (vraćati) iz boba (taloga kave), gledati u bob (kavu)³

Na prvi pogled *bob (боб)* i *талог каве (кофейная гуща)* doista nemaju ničeg zajedničkog. No glagolska nas komponenta ovog frazeologizma dovodi na pravi put: *bob* i *талог каве* služe kao sredstvo za gatanje, pa različita slikovna podloga ne uzrokuje promjenu frazeološkog značenja.

выдѣлывать [выписывать, писать] <ногами> кренделя [вензеля, мыслете]
značenje: teturati, mjeriti cestu (u pijanstvu)

Imeničke komponente ukazuju na kretanje koje se, uslijed nemogućnosti održavanja ravnoteže (obično u pijanom stanju), odvija u različitim zavojitim pravcima. Re-

³ Značenja su preuzeta iz Rusko-hrvatsko ili srpskog frazeološkog rječnika.

Zanimljivo je da Matešić u svom Frazeološkom rječniku navodi naše ekvivalente frazeologizma *гадать на бобах [на кофейной гуще]*: *gledati u bob* i *gledati u kavu*, ali ih ne smatra varijantama.

Isti je frazeologizam u Rusko-hrvatskom ili srpskom frazeološkom rječniku preveden ekvivalentima. Željela bih napomenuti da Molotkov u svom Rječniku taj frazeologizam tumači na sljedeći način: stvarati neosnovane pretpostavke, izricati neutemeljena proricanja.

zultat toga su raznoliki oblici koji upućuju na neravni, nepravolinijski hod bilo da se radi o cik-cak liniji (*slovo M, мислите*), bilo da je riječ o svojevrsnim zavijucima sličnim *регесу (крендель)* ili vijugavom barokno ukrašenom monogramu (*вензель*).

вставать/встать с левой [не с той] ноги

značenje: ustati/ustajati na lijevu nogu, biti ljut, mrzovoljan od jutra

Pridjev *ljevi (левый)* upućuje na nogu koja je pogrešna, koja nije prava, koja nije desna, a sklop *не с той* još jače potcrtava značenje krivo upotrijebljene noge, dakle, ne one koja je trebala biti.

To razlikovanje lijeve i desne strane nalazimo još u Bibliji gdje lijevo označava smjer pakla, a desno — raja. Kod starih Grka povoljni se predznaci javljaju na desnoj strani, ona simbolizira snagu, spremnost i uspjeh. Slično se tumačenje može naći i kod Kelta. Jasno je stoga što je ustajanje baš na lijevu nogu predznak lošeg raspoloženja.

старый/травленный, стреляный/ волк /зверь/

značenje: čovjek premazan svim mastima, stari lisac, prepredenjak

Komponenta *star (старый)* označava životnu dob koja sa sobom donosi iskustvo i određeno znanje, a komponente *gonjen hajkom (травленный)* i *u koga su pucali, koga su htjeli ubiti (стреляный)* upućuju na nedaće čije izbjegavanje i rješavanje potpomaže stvaranju iskustva i umijeću snalaženja. Dakle, komponente, svaka sa svoje strane, dolaze do zajedničkog značenja: iskustvo koje pomaže pri izbjegavanju raznih neprilika, te uči lukavosti i snalažljivosti.

Kao što se iz navedenih primjera može vidjeti, varirati mogu komponente iste vrste riječi i različitih vrsta riječi (usp. A. Menac, 1979), a ponekad se jedna riječ izmjenjuje sa cijelim skloпом:

tokra (vesela, počna) braća

drugi (onaj, zagrobni) svijet

вставать/встать с левой [не с той] ноги

Smatram da ovi primjeri potvrđuju da komponente ne-sinonimi koje ne pripadaju istom semantičkom polju nisu prepreka za uključivanje frazeologizama u varijantni niz. Iako utječu na mijenjanje slikovne podloge frazeologizma, one ne utječu na promjenu frazeološkog značenja.

LITERATURA

1. Авалиани Ю. Ю., Ройзензон Л. И., О разграничении синонимии и вариантности в области фразеологических единиц, в сборнике Вопросы фразеологии и составления фразеологических словарей, материалы IX Всесоюзного координационного совещания, Баку, октябрь 1964 г., изд-во АН Азербайджанской ССР, Баку, 1968, с. 70—77
2. Бушуй А. М., Лексикографическое описание фразеологии, Самаркандский государственный университет им. А. Навои, Самарканд, 1982
3. Черемисина М. И., О границах сравнительной фразы (Тождество фразы и варьирование ее элементов), в сборнике Проблемы устойчивости и вариантности фразеологических единиц, материалы межвузовского симпозиума, ноябрь 1968 г., Министерство просвещения РСФСР, Тульский государственный педагогический институт им. Л. Н. Толстого, Тула, 1968, с. 148—157
4. Федосов И. А., Вариантность и функционально-стилистическая синонимия фразеологических единиц, Вопросы языкознания, № 6, 1974, с. 119—125
5. Гвоздарев Ю. А., Основы русского фразообразования (автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук), Ленинград, 1978

6. Иванникова Е. А., Об отдельности и тождестве фразеологизма в случаях структурной вариантности, в сборнике Проблемы устойчивости и вариантности фразеологических единиц, материалы межвузовского симпозиума, ноябрь 1968 г., Министерство просвещения РСФСР, Тульский государственный педагогический институт им. Л. Н. Толстого, Тула, 1968, с. 120—128
7. Menac A, Iz problematike frazeološke sinonimije u guskom i hrvatskom književnom jeziku, Filologija br. 9, Zagreb, 1979, str. 185—191
8. Мокяенко В. М., Славянская фразеология, «Высшая школа», Москва, 1980
9. Молотков А. И., Некоторые особенности употребления фразеологизмов в современном русском языке, в сборнике Нормы современного русского литературного словоупотребления, АН СССР, Москва-Ленинград, 1966, с. 62—111
10. Молотков А. И., Основы фразеологии русского языка, АН СССР, Институт русского языка, изд-во «Наука», Ленинград, 1977
11. Синюк В. Б., Фразеологизмы с антонимичными компонентами в современном русском языке (автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук), Москва, 1976
12. Шанский Н. М., Фразеология современного русского языка, «Просвещение», Москва, 1985
13. Шварцкопф Б. С., Диапазон варьирования фразеологической единицы и норма, в сборнике Проблемы устойчивости и вариантности фразеологических единиц, материалы межвузовского симпозиума, ноябрь 1968 г., Министерство просвещения РСФСР, Тульский государственный педагогический институт им. Л. Н. Толстого, Тула, 1968, с. 128—132
14. Такишвили А. А., Об одном виде фразеологических вариантов (на материале грузинского языка), в сборнике Вопросы фразеологии и составления фразеологических словарей, материалы IX Всесоюзного координационного совещания, Баку, октябрь 1964 г., изд-во АН Азербайджанской ССР, Баку, 1968, с. 78—87
15. Телия В. Н., О вариантности лексического состава идиом (В связи с проблемой соотношения «формы» и «содержания» лингвистических единиц. К постановке вопроса), в сборнике Проблемы устойчивости и вариантности фразеологических единиц, материалы межвузовского симпозиума, ноябрь 1968 г., Министерство просвещения РСФСР, Тульский государственный педагогический институт им. Л. Н. Толстого, Тула, 1968, с. 140—147
16. Телия В. Н., Вариантность идиом и принципы идентификации вариантов, в сборнике Проблемы устойчивости и вариантности фразеологических единиц, материалы межвузовского симпозиума (1968), выпуск 2, ответы на вопросы анкеты, Тульский государственный педагогический институт им. Л. Н. Толстого, Тула, 1972, с. 30—69
17. Жуков В. П., Об устойчивости и вариантности фразеологизмов на семантическом уровне, в сборнике Проблемы устойчивости и вариантности фразеологических единиц, материалы межвузовского симпозиума (1968), выпуск 2, ответы на вопросы анкеты, Тульский государственный педагогический институт им. Л. Н. Толстого, Тула, 1972, с. 20—29
18. Жуков В. П., Семантика фразеологических оборотов, «Просвещение», Москва, 1978

Rječnici

19. Т. Korać, A. Menac, M. Popović, M. Skljarov, R. Venturin, R. Volos, Rusko-hrvatski ili srpski frazeološki rječnik, u redakciji A. Menac, ŠK, Zagreb, 1979, 1980
20. Matešić J, Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika, ŠK, Zagreb, 1982
21. Словарь русского языка в четырех томах, АН СССР, Институт русского языка, изд-во «Русский язык», Москва, 1981—1984
22. Л. А. Войнова, В. П. Жуков, А. И. Молотков, А. И. Федоров, Фразеологический словарь русского языка, под редакцией А. И. Молоткова, изд-во «Русский язык», Москва, 1978
23. В. П. Жуков, М. И. Сидоренко, В. Т. Шкляров, Словарь фразеологических синонимов русского языка, под редакцией В. П. Жукова, «Русский язык», Москва, 1987

Summary
ABOUT A TYPE OF PHRASEOLOGICAL VARIANTS
(based on Serbo-Croatian and Russian phraseologisms)

This paper deals with the problem of phraseological variants. First of all, the author makes a list of the main characteristics of phraseological variants:

1. the identical meaning,
2. at least one common component,
3. the same or slightly different syntactical construction,
4. the same government,
5. the same style.

There are several types of phraseological variants: phonetic, morphologic, formative, syntactic, quantitative, lexical.

The paper deals with one type of lexical variants in which the components that are not synonyms and do not belong to the same semantic field are interchanged. Enumerating a few examples, the author proves that such components always have some common semantic elements that lead to the same phraseological meaning.

Metka FURLAN (Ljubljana)

ETIMOLOŠKI SLOVAR — ZA KOGA IN KAKO

V prispevku se razpravlja o problematiki etimološkega slovarja živega jezika, ki naj bo kot znanstveno delo napisan tako, da bo s svojo informativnostjo čim bolj razumljiv in zato dostopen tudi jezikoslovno povprečno izobraženemu uporabniku.

Znano je, da etimološki slovarji niso dela, ki bi mogla biti hitro producirana. To ničkolikokrat potrjeno dejstvo pa sili k mnenju, da bi pri izdelavi etimološkega slovarja živega jezika večjo pozornost veljalo posvečati tudi njegovemu krogu uporabnikov. Koncept etimološkega slovarja živega jezika, ki naj bi bil kot znanstveno delo napisan tako, da bi bil čim bolj razumljiv in informativen tudi jezikoslovno povprečno izobraženemu uporabniku, torej laiku, ni nikakršna novost. Iz predgovorov k posameznim etimološkim slovarjem ga lahko kar nekajkrat preberemo. Tako skuša znanstvenim in praktičnim potrebam zadoščati Bezlajev slovenski etimološki slovar¹, pa Machkov češki². Na takšen tip etimoloških slovarjev je v svojem poskusu tipologije etimoloških slovarjev opozoril Malkiel³. Takšen koncept se zdi namreč sprejemljiv v okviru možnosti nastajanja etimoloških slovarjev, saj lahko tako koncipirani slovar do dobre mere nadomešča njegovo t.i. poljudnoznanstveno izdajo oz. priročno izdajo. Kot argument v prid takšnemu konceptu bi lahko navedla tudi zastarelost posameznih etimoloških interpretacij oz. novosti na področju etimološkega raziskovanja, ki se ob dolgotrajnem nastajanju slovarja nedvomno pojavijo. Po dokončanju slovarja pa to bolj kot po njegovi poljudnoznanstveni izdaji kliče po drugi dopolnjeni ali popravljeni izdaji. Koncept t.i. širšega kroga uporabnikov za pisca sicer ni majhen zalogaj, saj se mora neprestano otepati nevarnosti, da za ene, tj. šolane jezikoslovce in med njimi kot strokovno najbolj zahtevne etimologe, ne bi bil premalo argumentiran, kritičen in informativen, za druge, tj. laike, pa, da ne bi bil nerazumljiv in zato neinformativen.

Prav o problematiki tako koncipiranega etimološkega slovarja živega jezika želim spregovoriti. Vendar ni moj namen ugotavljati, kako ustrezno oz. kako neustrezno so etimološki slovar živega jezika realizirali posamezni avtorji, ki so ob pisanju slovarja upoštevali tudi zahteve laika. O tem bi bilo pravzaprav težko govoriti, ker avtorji navadno ne povedo, v čem so znanstveno koncipiran slovar skušali prikrojiti, da bi bil razumljiv in informativen tudi laiku, ampak le, da jih je pri pisanju vodilo tudi to načelo. Zato bom tu spregovorila o nekaterih leksikografskih problemih ob konfrontaciji potreb znanstveno koncipiranega slovarja in potreb jezikoslovno povprečno izobraženega uporabnika. To pomeni, da bom vprašanja kot tudi odgovore črpala iz poznavanja

¹ Bezlaj, Etimološki slovar slovenskega jezika I, Ljubljana 1976, VIII.

² Machek, Etymologický slovník jazyka českého a slovenského, Praha 1957, 12.

³ Malkiel, Etymological Dictionaries. A tentative Typology, Chicago and London 1976, 8, jih označuje s »scholarly but generally accessible«.